

EUROPA

Nasza historia

6

Spis treści

Rozdział I. Początek nowych czasów 8

- 1.1 Nowy obraz człowieka – humanizm i renesans 10
- 1.2 Druk i poczta ułatwiają kontakt między ludźmi 16
- 1.3 Uczni tworzą nowy obraz świata 20
- 1.4 Europejczycy odkrywają nieznane lądy 26
 - Warsztat historyka.** Praca z mapą historyczną 31
- 1.5 Kolonie Europejczyków – podbój i wyzysk 32
- 1.6 Handel i przemiany gospodarcze w Europie 38
- 1.7 Epoka podziałów religijnych 44
 - Warsztat historyka.** Analiza karykatur na drukach ulotnych 47
- 1.8 Reformacja zmienia Europę 50
- 1.9 Reforma katolicka 56
- 1.10 Cesarz, księżęta i miasta Rzeszy, czyli jak sprawowano rządy w Świętym Cesarstwie Rzymskim 60
 - Warsztat historyka.** Analiza schematu 65
- 1.11 Rzeczpospolita – wspólnota obojga czy wielu narodów 66
- 1.12 Religijna różnorodność – jak sobie z tym radzić? 72
- 1.13 **Test kompetencji** 80

Rozdział II. Wojny pustoszą Europę 82

- 2.1 Kryzysy gospodarcze i społeczne epoki nowożytnej 84
- 2.2 Wojny w imię prawdziwej wiary czy o władzę? 88
- 2.3 Imperium osmańskie i Europa 98
- 2.4 Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego i Rzeczpospolita Obojga Narodów 102
- 2.5 Europa w XVII wieku. Wiek absolutyzmu? 108
- 2.6 Barok – kultura w czasach sporów religijnych 116
 - Warsztat historyka.** Analiza obrazów 121
- 2.7 Ludzie i drogi ich życia w społeczeństwie XVI i XVII w. 122
- 2.8 **Test kompetencji** 126

Rozdział III. Wiek XVIII – czas gwałtownych przemian 128

- 3.1 Zmiana i stagnacja w społeczeństwie 130
- 3.2 Oświecenie – epoka rozumu 138
- 3.3 Religia – między konfliktem a tolerancją 146
 - Warsztat historyka.** Ocena i porównywanie tekstów źródłowych 153
- 3.4 Królowie w Rzeczypospolitej, księżęta w Saksonii – unia polsko-saska 154
- 3.5 Rządy w duchu ideałów oświecenia? 160
- 3.6 Rzeczpospolita: potężni sąsiedzi i reformy 168
- 3.7 Społeczne mikrokosmosy XVIII w. 176
- 3.8 **Test kompetencji** 180

Rozdział IV. Rewolucje zapowiedzią nowej epoki 182

- 4.1 Wojna o niepodległość Stanów Zjednoczonych – walka o wolność i równość? 184
- 4.2 Francja – mocarstwo w kryzysie 192
- 4.3 Od społeczeństwa stanowego do narodu równoprawnych obywateli 198
- 4.4 Wzory dla Europy? Polska i Francja mają konstytucje 204
- 4.5 Siłą przeciwko wrogom wolności? 210
- 4.6 Upadek Rzeczypospolitej 218
- 4.7 Napoleon Bonaparte – od oficera do cesarza 224
- 4.8 Europa napoleońska 230
Warsztat historyka. Analiza pieśni 237
- 4.9 Test kompetencji 238

Rozdział V. Ludzie w podróży – od starożytności po współczesność 240

- 5.1 Sieć komunikacyjna warunkiem mobilności 242
- 5.2 Mobilność z powodów religijnych 244
- 5.3 Mobilność łączy kontynenty 246
- 5.4 Mobilność od XVIII do XXI w. 248
- 5.5 Test kompetencji 250

Indeks wybranych osób, nazw i pojęć 252

Źródła ilustracji i fotografii 257

Droży Uczniowie,

Europa. Nasza historia to szczególny podręcznik do historii. Został napisany wspólnie przez polskich i niemieckich autorów. Dzięki temu poznacie europejską historię z różnych perspektyw. Dowiedziecie się również ważnych rzeczy o historii naszych najbliższych sąsiadów. Zrozumiecie, że społeczeństwa Europy mają bardzo różne doświadczenia historyczne, ale ich dzieje były zawsze ze sobą ściśle splecione.

Ramki Punkty widzenia

W takich ramach zamieszczono różne opinie historyków na temat wydarzeń i procesów opisywanych w podręczniku.

PUNKT WIDZENIA

Jak bardzo nieograniczona była władza królów i książąt w Europie? Czy idea absolutyzmu została wprowadzona w życie, czy była tylko odbiciem ambicji monarchów?

TN 1. Niemiecki historyk Johannes Kunisch napisał w 1999 r.:

Wprawdzie absolutystyczne państwo skutecznie i konsekwentnie dążyło do ograniczenia szczególnie wyraźnej wcześniej samodzielności prowincji i regionów, dawniejszych autonomicznych okręgów administracyjnych, a także władzy szlacheckich właścicieli nad ich poddanyymi, jak również niezależności wiejskich i miejskich gmin oraz rozmaitych „praw i wolności” stanowych, to jednak w rzeczywistości nie udało mu się ani całkowicie osiągnąć tych celów, ani też nie to starało się ono ich całkowicie i absolutnie zrealizować.

J. Kunisch, *Absolutismus*, Göttingen 1999, s. 61.

TN 2. Szwajcarski historyk Werner Näf pisał w 1959 r.:

Absolutyzm nigdzie, zarówno w sprawach ważnych, jak i tych mniej istotnych, nie spełnił pokładanych w nim oczekiwań. Nigdzie nie udało się skupić całej władzy i wszystkich praw w jednym ręku, w imię s majestatu żadnego króla. [...] Władza królewska również mogła ponieść porażkę, tak jak miało to miejsce w Polsce, albo zostać ograniczona, tak jak w Anglii, i wtedy [...] nie dochodziło do wprowadzenia absolutyzmu. To było to jednak wyjątki.

W. Näf, *Die Epochen der neuere Geschichte*, t. 1, Aarau 1959, s. 433.

Ramki „Przeszołość w terażniejszości”

To materiał przedstawiający, co zostało nam do dzisiaj z dawnych lat.

PRZESZOŁĆ W TERAZNIEJSZOŚCI

W dziejach Polski (sojusznika Francji) i Niemiec (ogólnie przeciwnika Napoleona) okres wojen napoleońskich miał duże znaczenie. Dla Polaków był to krótki czas nadziei na niepodległość. W Niemczech w trakcie wspólnej walki przeciw panowaniu Napoleonowi rozniewiła się świadomość przynależności do jednego narodu. Pojawiła się też chęć zjednoczenia państw niemieckich. Z tamtych lat do dzisiaj pozostało wiele symboli ważnych dla obu narodów.

↑ IL 9. W Legionach Polskich we Włoszech narodziła się *Pieśń Legionów Polskich* we Włoszech, która w 1927 r. stała się polskim hymnem narodowym.

↑ IL 10. Od barwy mundurów ochotniczego Wołnego Korpusu Litwa (Freikorps), walczącego w I 1813–1814 przeciw Francji, wywodzą się kolory niemieckiej flagi.

↑ IL 11. Ustanowione w 1813 r. pruskie odznaczenie Żelaznego Krzyża jest dzisiaj symbolem niemieckiej armii – Bundeswehry.

↑ IL 12. Orzeł w koronie na tarczy Amazońskiej został wprowadzony w 1807 r. w armii Księstwa Warszawskiego i do dziś jest godłem Wojska Polskiego.

Strony działowe

Każdy rozdział został oznaczony innym kolorem.

Na osi czasu pokazano najważniejsze wydarzenia dotyczące danego tematu i ich datację.

Strona tytułowa lekcji

Numer lekcji i kolor pomagają w szybkim odnalezieniu właściwego tematu.

Krótki tekst wprowadzający do tematu.

Na osi czasu pokazano najważniejsze wydarzenia związane z tematem i ich daty.

ROZDZIAŁ III | Wiek XVII - czas gwałtownych przemian

↑ Jacques Charles (1746–1823, czynniki gazowe) – pierwszy naukowiec, który odkrył prawo gazowe (obrotowe) 1 grudnia 1787 r. Wzrostowi wraz z Nicolasem Laplace'em przeliczył balonem dystans 43 km z Paryża do Niddule (kolonialna awiatoryka, 1785).

1748 r. Montekalcio formułuje hipotezę o „wielkiej sile”.

1751 r. W Wielkiej Brytanii pojawił się wielki wybuch nowoteknicznych rozruchów, rozpoczyna się era nauki o przemyśle.

1752 r. Ukażą się plany wypraw do Wielkiej Brytanii finansowane przez rząd. Denis Diderot i Jean Le Rond d'Alembert stworzą Le Encyclopédie, która zainicjuje ruch oświeceniowy.

1762 r. Jean-Jacques Rousseau w swoim dziele *Emile ou de l'éducation* dotyka się nieograniczonej suwerenności ludu.

1784 r. Immanuel Kant pisze rozprawę *Co jest oświecenie?*

ROZDZIAŁ IV | Rewolucja zapoczątkowała nową erę

4.1 **Wojna o niepodległość Stanów Zjednoczonych – walka o wolność i równość?**

W II poł. XVIII w. brytyjski kolonializm w Ameryce Północnej coraz głośniej domagał się dla siebie większych praw politycznych i gospodarczych. Żądania te doprowadziły w końcu do wybuchu konfliktu z koroną brytyjską. Dlaczego kolonializm się abuzował? Jak zaczęła się wojna? Jak Amerykanie wywalkali swoją wolność? Jak zaczęło funkcjonować ich państwo? Czy przyniosło wszystkim mieszkańcom wolność i równość?

1774 r. W Bostonie buntownicy – w Bostonie wybuch protest przeciwko brytyjskiej polityce celnej.

1776 r. Zostaje uchwalona Deklaracja Niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki.

1781 r. Brytyjczyści kapitulują pod Yorktownem.

1787 r. W Stanach Zjednoczonych zostaje uchwalona konstytucja.

Kolonie angielskie w Ameryce Północnej

Państwa europejskie były zainteresowane zakładaniem kolonii jako miejsc pozyskiwania surowców i rynków zbytu dla swoich towarów. Kolonie miały ponadto zwiększać znaczenie polityczne i militarne metropolii.

Od przełomu XVI i XVII w. coraz więcej kolonii powstawało w Ameryce Północnej. Od strony Meksyku swój stan posiadania rozerwała Hiszpania. Francuzi osiedlali się m.in. na półwyspie Karoliny, w części, którą nazywano Kanadą – od indiańskiego słowa *kanata* oznaczającego wiosnę. Anglia skierowała swoją uwagę na wschodnie wybrzeże. Wirginia była tam jej pierwszą kolonią, natomiast Jamestown – od 1607 r. – pierwszą stałą osadę. W angielskich koloniach oprócz Anglików osiedlali się także Szkoci, Irlandczycy, Holendrzy, Niemcy, Francuzi i Szwajcarzy.

← IL 1. Wioska plemienia Sektan – iżennych mieszkańców dzisiejszej Karoliny Północnej, kolorowy miasteczko, XVI w. autorstwa Theodora de Bry'a. Na ilustracji widoczne są m.in.: (1) (2) miejsca kultu, (3) miejsce targów odczapowych, (4) miejsce wspólnego spożycia posiłków, (5) pole uprawne, (6) plantacja tonykajki, (7) pole uprawne, (8) grządki dyni, (9) ogień obrabowy, (10) źródło wody.

ROZDZIAŁ V | Ludzie w podróży – od statystyki po współczesność

5.5 **Test kompetencji**

Na końcu każdego rozdziału zamieszczono test kompetencji, który zawiera zadania pozwalające na sprawdzenie wiadomości i umiejętności analizy źródeł.

ZADANIE 1. Tu możesz sprawdzić swoje kompetencje merytoryczne oraz kompetencje metodologiczne.

1a. Wymień na podstawie M. 1. na s. 283, prowincję imperium, z których Rzymianie otrzymywali zboże.

1b. Porównaj w aktualnym etapie, które kraję są pokolone na tych terenach obecnie.

→ IL 1. Rzymiński cmentarz przy wiośni zbroje, las Gennarowa, fresk z portnika nagrobnego w Ostii, il. na s. 116.

ZADANIE 2. Tutaj możesz sprawdzić swoje kompetencje merytoryczne.

Siedziowiczyński pielgrzymi

- Pielgrzymi odlecieli zambi warownie w celu poznania nowych technik obronnych.
- Pielgrzymi korzystali z regularnej komunikacji i niewygodnych dyktandów pocztowych.
- Długo wielu ludzi pielgrzymka była formą polonij.
- Pielgrzymowanie było przeważnie praktyką do zrobienia dobrego interesu w dalekich krajach.
- Pielgrzymi mieli nadzieję, że pielgrzymka może mieć wpływ na swoją wojnę.
- Pielgrzymi ufałli gruboś wiewy.
- Pielgrzymowanie było fenomenem ogólnoeuropejskim.
- Pielgrzymi uchodzili za nietykanych, imi ludzie omijali ich z daleka i unikali kontaktu z nimi.

ZADANIE 3. Tutaj możesz sprawdzić swoje kompetencje merytoryczne.

3a. Wymień nazwę miasta, w którym znalazł się przedziwny w obrazie młodzi ludzie i uza sadyj swojej odpo-wiedzi.

3b. Na podstawie rozdziału 5.4 napisz dialog między mieszkańcami z IL 2, rozstrzygnij omy o motywach podjęcia Grand Four.

→ IL 2. Brytyjski dyktandmeni podziś Grand Four, obraz z ok. 1790 r.

III

WIEK XVIII – CZAS GWALTOWNYCH PRZEMIAN

Pod koniec XVII w. rozpoczęła się w Europie epoka oświecenia. Niektórzy wykształceni ludzie domagali się zmiany sposobu myślenia na bardziej samodzielny. Dążyli do rozumienia przyczyn i skutków ich świata, poddając je gruntownej analizie. Tym samym podawali w wątpliwość rolę religii. Ich krytyka była także skierowana przeciwko panującemu wówczas porządkowi politycznemu; domagali się prawa do współdecydowania dla znacznie większej liczby osób, niż to było do tej pory. Popierali też ideę powszechnej edukacji. Jakże skutki dla społeczeństwa miały te oświeceniowe postawy? Jaki wpływ na życie codzienne i gospodarkę wywarło nowe myślenie?

129

Krótki tekst wprowadzający do rozdziału informuje o jego treści i stawia pytania, na które odpowiedź znajduje się w rozdziale.

Mapa w tym miejscu stanowi element wprowadzający do lekcji.

W tym samym czasie w Europie

Tutaj znajdują się informacje o wydarzeniach, które rozgrywały się równoległe do opisanych w temacie lekcji.

Najważniejsze pojęcia zostały wyjaśnione na marginesach.

Zadania na końcu pozwolą na sprawdzenie i utrwalenie wiedzy.

Źródła, rysunki rekonstrukcyjne, ilustracje ułatwiają poznanie tematu i pozwalają na samodzielną pracę.

Warsztat historyka

Na stronach *Warsztat historyka* przedstawiono metody analizy różnego typu źródeł.

Warsztat historyka. Analiza obrazów |

Warsztat historyka

Analiza obrazów

W malarstwie epoki baroku przedstawiano zarówno sceny religijne, jak i sceny rodzajowe. Na tej stronie zamieszczono dwa różne przykłady malarstwa barokowego: *Złożenie do grobu* Caravaggio i *Lekcja anatomii* doktora Tulpa Rembrandta. Obrazy te mają jednak różne cechy wspólne, typowe dla malarstwa barokowego.

Cechy charakterystyczne

- kompozycja dramatyczna,
- głębokie światło i cienie,
- rytm,
- tworząca pełne wyrazu,
- ekspresyjna i idealizowana forma ludzkich postaci,
- silne kontrasty między światłem i cieniem.

Fig. 11. F. Caravaggio, *Złożenie do grobu*, ok. 1604. U góry fragment obrazu głowa Marka, mała secesja.

Etapy pracy

- Opisywanie**
 - Opis obrazu tak dokładnie, jak to możliwe. Zwróć przy tym uwagę, w jaki sposób są przedstawione postacie (postawa, wyraz twarzy, ręce, nogi, ubranie), jak oświetla je światło.
- Analizowanie**
 - Ustal tożsamość postaci przedstawionych na obrazie. Jakże atrybuty pomogą w ich identyfikacji?
 - Zważaj, jakie środki stylu barokowego zastosował malarz, i opisz ich efekt.
- Interpretowanie**
 - Przedstaw swoje przypuszczenia, na co Rembrandt chciał zwrócić uwagę swoim obrazem.
 - Sobór trydencki domagał się, by sztuka skupiała wzroczanie wiary chrześcijańskiej. Z tego powodu nie mogło ono przedstawiać niczyrzecznego, codziennego ani zdnatnego. Powiedz, czy Caravaggio trzymał się tych założeń.

Fig. 12. Rembrandt, *Lekcja anatomii* doktora Tulpa, obraz, ok. 1632

121

Rozpisane na marginesie etapy pracy uczą analizy materiału źródłowego.

PRZEŚLĘCIE W TERAZIENIOWOŚCI

W 1620 r. do wybrzeży amerykańskich dotarł z Europą czarny krowoświec (czyli miedziak), na którego pokładzie znajdowali się **parasztanie**. W Ameryce zabrali oni osiadł w Plymouth, gdzie chcieli żyć zgodnie ze swoimi przekonaniami religijnymi. Pierwszy rok w przybytku okazał się dla osiedleńców bardzo trudny. Śmierć zabrała do prowadzącego do śmierci wielu z nich. Pozostał przetrwać wyłącznie dzięki pomocy miejscowego plemienia Indian. Według tradycji **purycanie**, w podziękowanie Bogu za pierwsze udane półno, zorganizowali w 1621 r. Święto Dziękczynienia. W wroczystości wzięli udział także Indianie. W XIX w. Dzień Dziękczynienia (Thanksgiving Day) stał się świętem narodowym w Stanach Zjednoczonych i jest obchodzony co roku w czwartą czwartek listopada. Każda amerykańska rodzina spotyka w telewizji na obrazach tradycyjnego pieczonego indyka (indyka pochodzącego z Ameryki Północnej).

Fig. 2. Rekonstrukcja pieczonego indyka Dziękczynienia z 1621 r. w historycznej osadzie w Plymouth, zdjęcie współczesne.

- Opisz fig. 1. Wyformułuj, jakie informacje na temat życia codziennego mieszkańców wioski można wyczerpać z rysunku.
- Odczytaj więcej informacji na temat obyczajów Amerykanów. Wykorzystaj także informacje z podcałkami (s. 1).
- Wskazując swoich badawczych na plakacie.
- D czym mogli rozmawiać przodkowie Dnia Dziękczynienia w 1621 r. kolonistów oraz Indian? Wymień rozmowę na podstawie informacji zamieszczonych na tej stronie.
- Przedyskutuj, jakie znaczenie miało powstanie kolonii. Sformułuj krótką opinię z perspektywy Indian, osadników i niewolników.

185

Test kompetencji

ZADANIE 4. Tutaj możesz sprawdzić swoje umiejętności formułowania własnych opinii.

Jednym z najwybitniejszych podróżników XVIII w. był James Cook. W latach 1769-1771 odbył trzy wypiswy morskie dookoła świata. Ich celem było badanie nieznanych terenów na Morzach Północnych (jak wówczas nazywano Pacyfik) oraz odkrycie niezłazanej krainy. Tę krainę Australię, w której kolonie wiecznie wiosną w Europie. Cook odkrył w trakcie swoich podróży wiele nowych lądów. Ekspedycja Nowa Zelandia, odkrył Nową Kaledonię, archipelag Fidzi i wyspy Polinezji. Dotarł aż do południowego kęła podbiegunowego i próbował znaleźć szlak morski wzdłuż północnych wybrzeży Ameryki Północnej. Cook doświadczył również na Hawajach, gdzie kultury uwielbił go początkowo za białego boga, później go jednak zabił. Przyczyną była Miłota z marynarzami.

Fig. 3. James Cook, obraz, 1775 r.

TN 1. Artykuł pewnego dziennikarza o Jamesie Cooku
Półki dziennikarz Jarosław Krzewiński w artykule z 2008 r. napisał:

- Jako zawzięty czytelnik książek awenturystycznych podróżniczych marzył o wielkich morskich wspaniałych, przygodnych wyprawach.
- 5 bywał, że o sztomach i ulokach. Zjechał, kto nie marzył? Nie był jak sobie wyobrażał dżentelmen oświeceniowy, powściągliwy i niechętny opinii. Rozwiał ten [...] przed przybyciem. Dlatego zawsze podziwiałem hart ducha ówczesnych żeglarzy [...].
- Ogromnie [...] podziwiał Jamesa Cooka, ówczesnego dżentelmana, który nie tylko odkrył nową krainę, podziwiałem także jego wytrwałość, którą musiał zaskarżać do się na morzach od najgłębszych niebezpieczeństw.
- marynarzy kareny. Władztwie przeszedł je wyzwole. Jeśli dodać do tego umiejętności swego kapturka i sztomu, otrzymamy w sumie portret kompletnego osiedleńcy. Tylko taki człowiek mógł prowadzić „grzeszki” na świecie. Nie mniej imponuje fakt, że Cook [...] należał do kategoria żeglarzy ekspedycyjnych, a nie żeglarzy obojętnych, który musiał być [...] kapitanem jak wielu innych przybywców przed nim. [...] Franciszek Drakeem czy Walterem Raleighem na czele. Płynął w barach kolonialnego Towarzystwa Naukowego, usługa – na zagłębionych, nieznanych i niebezpiecznych wodach. Na wyprawę w roku 1772 dostał dwa takie statki, nazywały się „Dzięk” i „Zabieg”. Wynurzyły w morze jako „Resolucja” [...].
- „Admirant” [...].
- „Kolejny” Franciszek Potulski w „Wielkiej odprawie królewskiej” w 17. James Cook, Tęże Australii, dookoła Ameryki, Ekspedycje z 1769 roku.

4a. Nazwy statków Cooka zostały zmienione przed wypłynięciem na wyprawę. Wymień na podstawie zmian tych now. Jak Cook interpretował swoje wypisy.

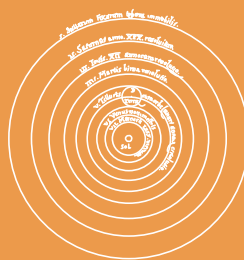
4b. Podważ zachowanie Cooka i Kolombu. Wymień podobieństwa i różnice.

ZADANIE 5. Tutaj możesz sprawdzić kompetencje formułowania opinii opartych na wiedzy historycznej.
 „Ludzie żyjący w czasach starożytnych, w średniowieczu i wczesnych czasach nowożytnych byli tak samo mobilni jak ludzie dzisiaj”.
 „Społeczeństwa postawopolskie we wczesnych czasach nowożytnych były często bardziej mobilne niż społeczeństwa europejskie”.

5a. Zajnij stanowisko wobec jednej z podanych wypowiedzi. Użyj argumentów z tego rozdziału.

251

↓ Rafael Santi *Szkola Ateńska*, 1508–1511; fragment fresku na ścianie Stanza della Segnatura w Watykanie (Rzym).

1492 r.

Krzysztof Kolumb dopływa do Ameryki i odkrywa ją dla Europejczyków.

1517 r.

Marcin Luter występuje z krytyką nadużyć w Kościele – początek reformacji.

1543 r.

Mikołaj Kopernik przedstawia w swoim głównym dziele teorię heliocentryczną.

1555 r.

Zostaje zawarty pokój religijny w Augsburgu w Rzeszy.

1569 r.

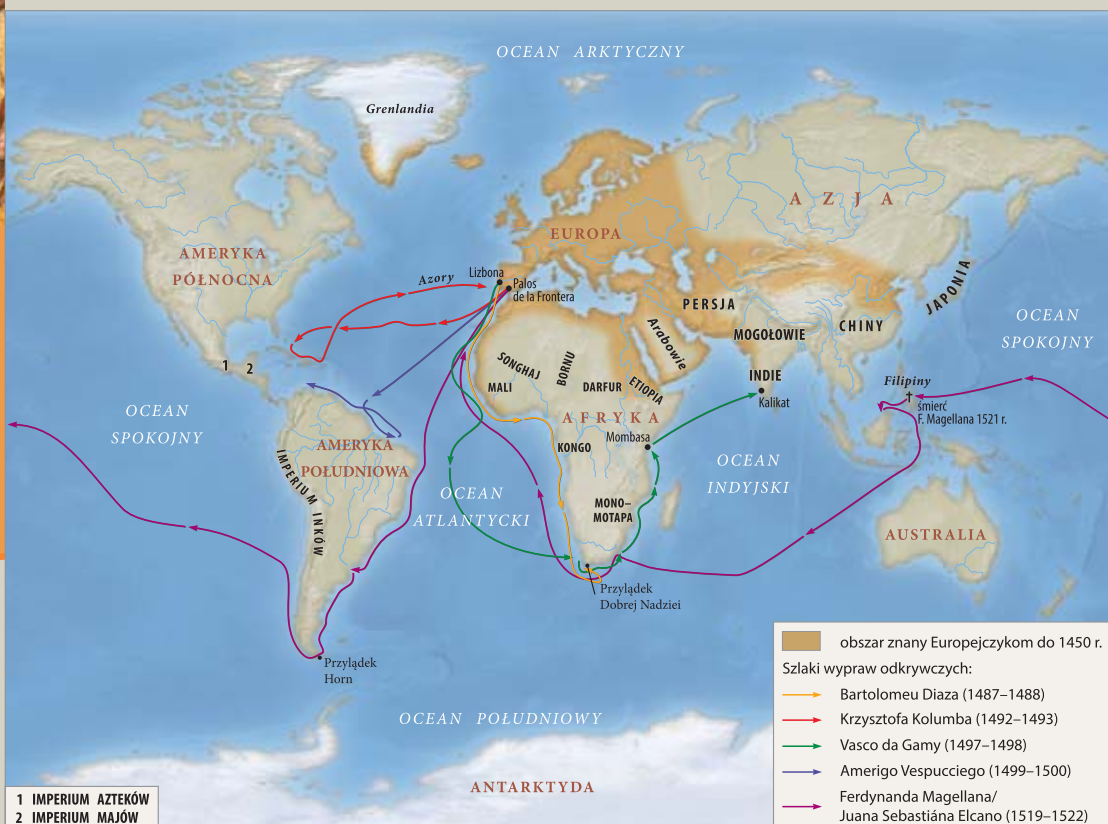
Unia lubelska. Powstaje Rzeczpospolita Obojga Narodów.

I

POCZĄTEK NOWYCH CZASÓW

Przełom XV i XVI w. historycy traktują jako początek epoki nowożytnej w Europie. Już pod koniec średniowiecza uczeni, artyści i ludzie zamożni coraz częściej podważali dotychczasowe tradycje i twierdzenia wielu autorytetów. Taki sposób myślenia i postępowania zasadniczo różnił się od tego, który dominował w wiekach wcześniejszych. Jak zmiana ta wpłynęła na wyobrażenia ludzi o świecie? Jaki wpływ miała ona na sztukę i naukę? Okres ten stanowił także początek wielkich odkryć geograficznych. Europejczycy zaczęli poznawać nieznaną im do tej pory kontynenty i kraje. Jak odkrycia te zmieniły życie gospodarcze, stosunki polityczne i wyobrażenia rządzących o ich roli w państwie?

↑ M. 1. Wielkie odkrycia geograficzne 1487–1522.

1.12 Religijna różnorodność – jak sobie z tym radzić?

W wyniku reformacji w Europie Zachodniej i Północnej wiele osób odstąpiło od wiary katolickiej i zwróciło się ku naukom głoszonym przez Lutera, Kalwina, Zwingliego i innych reformatorów. Życie tam, oparte dotychczas na wspólnie wyznawanej wierze, stało się przez to trudne. Jak radzili sobie ludzie z tą sytuacją? Jakie nowe reguły ustanawiali panujący, aby zagwarantować stabilizację?

1541 r.

Węgry stają się prowincją imperium osmańskiego.

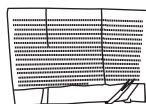
1555 r.

Zostaje zawarty pokój religijny w Augsburgu w Rzeszy.

1573 r.

Konfederacja warszawska w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

1598 r.

Edykt nantejski we Francji.

XVI w.

Chrześcijanie przeciwko chrześcijanom

Respektowanie faktu, że ludzie mogą wyznawać inną religię czy preferować inny styl życia niż my, jest ważną zasadą we współczesnym świecie. Taka postawa nazywa się tolerancją. W XVI i XVII w. tolerancja w takiej formie, jaką znamy dzisiaj, była raczej nieznaną. Szczególnie w Europie Zachodniej i Środkowo-Wschodniej wielu ludzi reagowało użyciem siły na obce przekonania religijne. Uważali, że muszą bronić własnej religii, zwalczając obce. W Rzeszy, Anglii i we Francji krwawo i bezlitośnie rozprawiano się z przeciwnikami religijnymi. Torturowano i uśmiercano nawet kobiety i dzieci. Katolicy prześladowali protestantów i odwrotnie. Nawet zwolennicy różnych wyznań protestanckich zwalczali się wzajemnie.

↑ **IL. 1.** Dirck van Delen, *Kalwiniści niszczą obrazy i rzeźby w kościele katolickim*, obraz, ok. 1630.

ŹR. 1. Nie tolerować żadnego heretyka

Założyciel zakonu jezuitów Ignacy Loyola zaleca w 1554 r. królowi Ferdynandowi I z dynastii Habsburgów:

- 1 Król nie może tolerować w swej radzie żadnego heretyka. Nie może nawet sprawiać wrażenia, że szanuje ludzi, których zdanie, wyrażone publicznie
- 5 bądź w sekrecie, ma na celu jedynie sprzyjanie rozwojowi herezji, którą są przesiąknięci. Byłoby wielce korzystnym nie dopuścić, aby ktokolwiek zarażony herezją posiadał władzę najwyższą
- 10 na prowincji bądź w mieście albo też jakiś urząd czy godność publiczną.

J. Delumeau, *Reforma chrześcijaństwa w XVI i XVII w.*, t. 1: *Narodziny i rozwój reformy protestanckiej*, Warszawa 1986, s. 128.

← M. 1. Podział religijny Europy w poł. XVI w.

↑ IL. 2. Pokój augsburski zajmuje ważne miejsce w pamięci historycznej Niemców. Niemcy pozostają do dziś krajem wyznaniowo podzielonym m.in. na wyznawców katolicyzmu i protestantyzmu. Niemiecki znaczek pocztowy wydany z okazji 450. rocznicy pokoju augsburskiego, 2005 r.

Pokój religijny w Augsburgu

Na początku lat 50. XVI w. wojna między obozem katolickim a protestanckim rozgorzała na nowo. Cesarz Karol V Habsburg uważał się za obrońcę Kościoła katolickiego i jedności chrześcijaństwa. Ponieważ jednak nie udało mu się podporządkować protestanckich książąt i sprowadzić ich z powrotem na łono Kościoła katolickiego, postanowił abdykować. Na Sejmie Rzeszy w Augsburgu w 1555 r. młodszy brat i następca Karola, Ferdynand I zawarł pokój kończący wojnę w Rzeszy. Polegał on na kompromisie: luteranizm został uznany na równi z katolicyzmem za drugie oficjalne wyznanie w Rzeszy. Jeden z najważniejszych punktów pokoju mówił, że wszyscy poddani muszą przyjąć wyznanie swego władcy. Zasadę tę nazwano później *cuius regio, eius religio*, co oznaczało, że kto włada krajem, decyduje o wyznawanej religii.

W ten sposób Rzesza została podzielona między dwa wyznania – katolickie i protestanckie. Sprawę komplikował jednak fakt, że od II połowy XVI w. niektórzy książęta (a z nimi część ludności) zaczęli przechodzić na kalwinizm – wyznanie nieuwzględnione w pokoju augsburskim. Poza tym zarówno katolicy, jak i protestanci nadal rościli sobie pretensje do wyłącznego reprezentowania prawdy chrześcijańskiej.

?

1. Przeanalizuj rady, które Ignacy Loyola dał królowi (ŻR. 1.). Określ cel, który Loyola chciał w ten sposób osiągnąć.
2. Opisz proces powstawania podziałów religijnych w Europie (M. 1.). Dowiedz się, jakie religie są wyznawane w twoim miejscu zamieszkania.
3. Powiedz, czy po 1555 r. w Rzeszy każdy mógł swobodnie praktykować swoją religię we własnej ojczyźnie (ŻR. 2.). Uzasadnij odpowiedź.
4. Napisz komentarz prasowy na temat pokoju augsburskiego. Przedstaw w nim argumenty uzasadniające tezę, że dziś nadal powinniśmy pamiętać o tych postanowieniach (wykorzystaj IL. 2. i ŻR. 2.).

ŻR. 2. Najważniejsze postanowienia pokoju augsburskiego w 1555 r.

Na Sejmie Rzeszy w Augsburgu ustanowiono przepisy prawa o następującej treści:

1. Postanowienia pokoju obowiązują tylko katolików i luteran, nie dotyczą zaś innych wyznań (np. kalwinistów).
5. 2. Katolicy i luteranie zobowiązują się nie stosować przemocy przeciw sobie.
3. Udzielni władcy sami decydują o przyjęciu wiary katolickiej lub luteranckiej.
4. Książęta duchowni, którzy przejdą na wiarę luterancką, tracą swoje urzędy i władzę.
5. Poddani muszą przyjąć wyznanie swojego władcy [*Cuius regio, eius religio*]. Poddani, którzy nie chcą się na to zgodzić, mogą wyemigrować.
6. W wolnych miastach Rzeszy, których ludność jest wymieszana pod względem wyznaniowym, mogą być praktykowane obie religie.
- 20

Geschichte in Quellen, oprac. F. Dickmann, t. 3, Monachium 1982, s. 204–210.

Edykt – (łac. edicere – zapowiadać, obwieścić) – prawo w czasach nowożytnych, regulujące jakieś konkretne zagadnienia.

Francja w czasie wojen religijnych

Wyniszczająca Francję wojna religijna między popieranymi przez dwór królewski katolikami a stronnictwem hugenockim ciągnęła się z przerwami przez ponad 30 lat (1562–1594). Henryk Burbon z Nawarry był kalwinistą i przywódcą hugenotów. Jego ślub w 1572 r. z siostrą katolickiego króla Francji miał położyć kres wojnie. Jednak krwawe wypadki podczas nocy świętego Bartłomieja (patrz: s. 53) obróciły wniwecz plany pokojowego rozwiązania konfliktu. Wojna między stronnictwami katolickim i hugenockim rozgorzała na nowo. W 1589 r. nastawiony kompromisowo król Henryk III z dynastii Walezjuszy (wcześniej, w latach 1573–1574 król Polski) został zamordowany przez fanatycznego zwolennika stronnictwa katolickiego. Ponieważ król nie miał potomstwa, Henryk Burbon, zgodnie z obowiązującą we Francji zasadą dziedziczenia tronu tylko w męskiej linii, zaczął domagać się dla siebie francuskiej korony. By zyskać akceptację ze strony katolików, którzy stanowili większość ludności we Francji, zdecydował się przejść na katolicyzm. Przy tej okazji wypowiedział sławne słowa: „Paryż wart jest mszy”. W 1594 r. został koronowany na króla Francji jako Henryk IV Burbon. Jego koronacja położyła kres długotrwałej wojnie religijnej. W celu pojednania swoich katolickich i hugenockich poddanych Henryk IV wydał w 1598 r. **edykt nantejski**, w którym wyznawcom obu religii zagwarantowano wolność wyznania. Mimo to religią bardziej uprzywilejowaną we Francji pozostał katolicyzm. Świadczył o tym m.in. zapis edyktu zezwalający hugenotom w stolicy królestwa, Paryżu, na odprawianie nabożeństw tylko w prywatnych domach.

← **IL. 3.** Frans Pourbus Młodszy, *Henryk IV, król Francji i Nawarry*, obraz, 1590.

ŹR. 3. Francja w okresie wojen religijnych

Z relacji ambasadora Wenecji we Francji:

- 1 Wszędzie widzi się ruiny, bydlę w znacznej mierze wyniszczone, skutkiem czego wielkie obszary dobrej ziemi leżą odłogiem, a liczni chłopcy
- 5 zamieniają się z konieczności we włóczęgów i opuszczają własne domy. Ceny wszystkich artykułów doszły do niebywałej wysokości [...]

Każda prowincja, każda ziemia, 10 każda wioska podzielona była na najzaciętsze partie, które usiłowały wszelkimi sposobami wyniszczyć się wzajemnie [...] Do powyższych kłopotów przyłącza się jeszcze to, że 15 sprawiedliwość i religia bywa bardzo nadużywana, ponieważ oprócz jawnych hugenotów jest jeszcze mnóstwo tajnych, a niemało spośród tych, którzy wyznają

- 20 katolicyzm, nie troszczy się, jak mi się wydaje, zbyt o religie, lecz 25 posługuje się nią, o ile jest przydatna dla ich planów; ci, przygłuszwszy głos sumienia, stali się chciwymi i niesprawiedliwymi, że wydaje się, 25 jakoby nie było w nich bojaźni Bożej.

Wypisy do nauki historii nowożytnej, cz. 1., Od początku w. XVI do pierwszego rozbioru Polski, Lwów–Warszawa 1926, s. 38–39.

ŹR. 4. Edykt nantejski z 1598 r.

Edykt zawierał następujące postanowienia:

- 1 Henryk z łaski Bożej król Francji i Nawarry wszystkim obecnym i przyszłym pozdrowienie. [...] Zabramy wszystkim poddanym 5 naszym jakiegokolwiek stanu i godności odnawiać pamięć tego [tj. wojen religijnych], zaczeptać się wzajemnie z powodu tego, co zaszło w przeszłości 10 z jakiegokolwiek powodu lub

pod jakimkolwiek pozorem; lecz mają się zachowywać i żyć razem spokojnie jak bracia, przyjaciele i współobywatele, z zagrożeniem 15 ukarania sprzeciwiających się, jako łamiących pokój i burzycieli spokoju publicznego. Zarządzamy, że religia katolicka, apostołska i rzymska ma być 20 przywrócona we wszystkich miejscach tego naszego królestwa i krajów nam podległych, gdzie wykonywanie tejże zostało przerwane [...].

- 25 I aby nie pozostawić żadnego powodu do zaburzeń i rozterek między naszymi poddanymi, pozwoliliśmy i pozwalamy wyznawcom rzeczonej religii reformowanej żyć i przebywać we wszystkich miastach i miejscach [...] z tym, że 30 nie będą poszukiwani, prześladowani i niepokojeni ani też zmuszani do czynienia czegokolwiek w rzeczach dotyczących religii wbrew ich sumieniu [...].

Reformacja. Teksty źródłowe do nauki historii w szkole, Warszawa 1960, s. 31.

Rzeczpospolita wielu religii

Połączone pod koniec XIV w. węzłem unii personalnej Królestwo Polski i Wielkie Księstwo Litewskie zamieszkiwały różne grupy wyznaniowe i religijne. Obok siebie z reguły pokojowo żyli katolicy, prawosławni, ormiańscy chrześcijanie oraz przedstawiciele religii niechrześcijańskich – wyznający judaizm Żydzi i **Karaimi** oraz muzułmańscy Tatarzy. Aby unia polsko-litewska mogła dobrze funkcjonować, szlachcie prawosławnej na Litwie z czasem przyznano takie same przywileje, jakimi cieszyła się szlachta katolicka.

Tradycje wielowyznaniowości wywierały przez długi czas wpływ na życie polityczne w Polsce i na Litwie. Dlatego też w XVI w. w Rzeczypospolitej łatwiej było odnaleźć swoje miejsce również wyznawcom protestantyzmu: luteranom, **braciom czeskim** i kalwinistom.

Karaimi – wyznawcy karaimizmu, odłamu judaizmu, który powstał w VIII w. na terenie Mezopotamii. Osadnictwo karaimów w Polsce sięga XIV w.

Bracia czescy – ruch społeczno-religijny w Czechach, który wyłonił się z husytyzmu w II poł. XV w. W XVI w. wielu braci czeskich wyemigrowało do Polski.

↑ M. 2. Religie i wyznania w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w II poł. XVI w.

1. Podsumuj, jaki wpływ na życie codzienne ludności miały wojny domowe we Francji (ZR. 3. i ZR. 4.).
2. Opisz prawa hugenotów po edykcji nantejskiej (ZR. 4.). Czy otrzymali takie same prawa jak wyznawcy innych religii? Uzasadnij swoje zdanie.
3. Napisz w imieniu Henryka IV list do jego hugenockich przyjaciół, w którym uzasadnisz przejście na katolicyzm i wydanie edyktu nantejskiego (tekst z podręcznika i ZR. 4.).
4. Wskaż tereny Rzeczypospolitej Obojga Narodów, na których były największe skupiska ludności katolickiej, protestanckiej, prawosławnej, żydowskiej i tatarskiej (M. 2.).

Dlaczego zawarcie pokoju religijnego było niezbędne?

Uгода sandomierska – ugoda zawarta w 1570 r. w Sandomierzu przez luteranów, kalwinistów i braci czeskich. Miała ona zakończyć spory między różnymi odłamami protestantów i doprowadzić do utworzenia jednego Kościoła protestanckiego. Próba ta zakończyła się jednak niepowodzeniem. Z ugody sandomierskiej zostali wykluczeni bracia polscy.

W XVI w. szlachta w Rzeczypospolitej rozszerzała swoje wpływy polityczne. Jej część opowiedziała się za wyznaniem protestanckimi, które uznały się wzajemnie w 1570 r. na mocy tzw. **ugody sandomierskiej**. Po śmierci ostatniego króla z dynastii Jagiellonów, Zygmunta II Augusta, docierające do kraju wieści o krwawych wypadkach nocy św. Bartłomieja w Paryżu w 1572 r. oraz możliwość wyboru na tron polski francuskiego katolickiego kandydata Henryka Walezego sprawiły, że polsko-litewska szlachta obawiała się wybuchu niepokojów na tle religijnym w trakcie bezkrólewia. To skłoniło ją do zawarcia w 1573 r. pokoju religijnego, tzw. konfederacji warszawskiej.

PRZESZŁOŚĆ W TERAŹNIEJSZOŚCI

Pozostałościami wielowyznaniowej Rzeczypospolitej Obojga Narodów na terenie Polski są zabytkowe świątynie różnych religii i wyznań. W niektórych z tych obiektów do dziś gromadzą się wierni.

↑ **IL. 4.-7.** Zbór braci polskich (arian) z XVII w. w Silniczce w Małopolsce (1); meczet tatarski z XVIII w. w Kruszynianach na Podlasiu (2); synagoga z XVII w. w Tykocinie na Podlasiu (3); cerkiew greckokatolicka (unicka) z XVII w. w Owczarach w Małopolsce (4).

ŹR. 5. Konfederacja warszawska z 1573 r.

Przez zawarcie tego porozumienia szlachta chciała uniknąć konfliktów w czasie **interregnum** i ustalić ważne punkty przed wyborem króla:

- 1 A iż w Rzeczypospolitej naszej jest *dissidium* [różność] niemałe *in causa religionis christianae* [w sprawie religii chrześcijańskiej], zabiegając temu,
5 aby się z tej przyczyny między ludźmi *seditio* [bunt] jaka szkodliwa nie wzięła, którą po inszych królestwach jasnie widzimy, obiecujemy to sobie spoinie *pro nobis et successoribus nostris*

- 10 *in perpetuum sub vinculo iuramenti, fide, honore et conscientii nostris* [za nas i potomków naszych na wieczne czasy pod obowiązkiem przysięgi, uczciwością, honorem i sumieniem
15 naszym], iż którzy jesteśmy *dissidentes de religione* [różniący się w religii chrześcijańskiej], pokój między sobą zachować a dla różnej wiary i odmiany w kościołach krwi nie przelewać,
20 ani się penować *confiscatione bonorum* [karać konfiskatą dóbr], poczciwością [tu: pozbawieniem czci], *carceribus et exilio* [więzieniem

- i wygnaniem], i zwierzchności żadnej,
25 ani urzędowi do takowego progressu [postępowania] żadnym sposobem nie pomagać; i owszem, gdzieby ją kto przelewać chciał *ex ista causa* [z tej przyczyny], zastawiać się
30 [tu: występować] o to wszyscy będziemy powinni, choćby też za pretekstem dekretu, albo za postępkim jakim sądowym, ktoby to czynić chciał.

Reformacja. Teksty źródłowe do nauki historii w szkole, Warszawa 1960, s. 29.

Rzeczpospolita szlachecka – raj dla innowierców?

Konfederacja warszawska z 1573 r. potwierdziła prawnie praktykę stosowaną już wcześniej w Rzeczypospolitej. Szlachta zobowiązywała się do utrzymania pokoju w państwie i stwierdzała, że kwestie wyznaniowe nie usprawiedliwiają użycia siły. Władzy państwowej i królewskiej nie wolno było z powodów religijnych używać środków przymusu, na przykład więzić czy pozbawiać majątku. Władca, który by nie przestrzegał tych postanowień, musiał się liczyć z oporem szlachty. Treść tych postanowień była bardzo ogólna. Nie określono, których wyznań miały one dotyczyć ani jak miała wyglądać swoboda ich praktykowania, nie uregulowano też kwestii własności kościelnej. Konfederacja gwarantowała jednak szlachcie i mieszczaństwu prawo do swobodnego wyznawania religii. Stało się to dla wielu wspólnot wyznaniowych, które we własnych krajach były prześladowane, zachętą do szukania schronienia w Rzeczypospolitej.

Interregnum – (łac. bezkrólestwie) – okres między końcem panowania jednego władcy, a wstąpieniem na tron następcy.

ŹR. 6. Obrona wolności religijnej

Filozof i teolog Jan Crell (czytaj: krel) urodził się w 1590 r. w okolicach Norymbergi. Ponieważ odnoszono się do niego wrogo z powodu jego przekonań religijnych, zbliżonych do kalwinizmu, w 1620 r. wyjechał do Polski, przyłączając się do braci polskich.

- 1 Bardzo wielu wysuwa i ten argument, że jeżeli udzieli się heretykom wolności, to herezje wzrosną w siłę.

- A przecież przeciwnie, wzrosną
5 właśnie wtedy, gdy będziesz chciał je zniszczyć [...]. We Francji, w Belgii [Niderlandach], Anglii wtedy najbardziej wzrosło w siłę wyznanie ewangelickie, gdy zaczęto je
10 prześladować. [...] Albowiem ci, którzy siłą chcą zdławić cudzą religię, budzą tym samym podejrzenie co do swego stanowiska i swej religii i podważają
15 zaufanie do niej, a zaufanie to zyskuje ta właśnie religia, którą siłą

- zamierzają zniszczyć. Bo uciekając się do gwałtownych środków zdają się okazywać, że nie wierzą ani w swą sprawę, ani w jej zwycięstwo,
20 w wypadku gdyby przyszło walczyć na argumenty. Nie mając przeto dowodów posługują się siłą, a ponieważ brak im oręża duchowego, który ujarzma serca ludzkie, sięgają
25 po oręż cielesny.

Reformacja. Teksty źródłowe do nauki historii w szkole, Warszawa 1960, s. 31.

1. Wyjaśnij, w jaki sposób w Rzeczypospolitej Obojga Narodów chciano utrzymać pokój (ŹR. 5.).
2. Porównaj ustalenia konfederacji warszawskiej z postanowieniami pokoju augsburskiego i edyktem nantejskim. Jakie widzisz podobieństwa i różnice?
3. Przedstaw poglądy Jana Crella na temat przemocy wobec innowierców (ŹR. 6.). Zgadzasz się z nim? Przeprowadźcie w klasie dyskusję na ten temat.
4. Zbadaj, czy w twojej okolicy jest jakaś świątynia historyczna. Znajdź informacje na jej temat i przedstaw wyniki swoich poszukiwań w klasie.

Ludność żydowska w Rzeczypospolitej

Od czasów średniowiecza Żydzi mogli w Polsce bez przeszkód zakładać gminy wyznaniowe (*kahały*) i praktykować swoją wiarę. Cieszyli się też ochroną i wsparciem polskich władców. Z powodu ciągłych prześladowań w Europie Zachodniej coraz liczniej zaczęli oni przybywać do Polski i na Litwę. W XV w. dotarły tam kolejne fale uchodźców. Żydów traktowano jako konkurentów gospodarczych i wypędzano z wielkich miast i księstw Rzeszy. W Rzeczypospolitej nowi przybysze wywarli duży wpływ na rozwój języka jidysz, żydowskiej kultury i prawa.

Pod koniec XVI w. spośród ponad tysiąca miast w Polsce i na Litwie w prawie 1/3 z nich mieszkali Żydzi. Gminy zakładano za zgodą króla lub szlacheckiego właściciela miasta, którzy nadawali gminie w danym mieście specjalne przywileje. Dawały one prawo do budowy synagog, zakładania cmentarzy (kirkutów) oraz instytucji samorządowych. Gminy dysponowały własną administracją i sądownictwem, prawem do pobierania podatków, instytucjami religijnymi oraz szkołami. Polscy Żydzi mieli nawet własny ogólnokrajowy samorząd – tzw. Sejm Czterech Ziem. Obrady pierwszego Sejmu Czterech Ziem odbyły się w Lublinie w 1581 r.

→ **IL. 8.** Przedstawiciele różnych zawodów miejskich. Rycina z XVI w. Wśród grup zawodowych zostali również wymieni Żydzi i Ormianie, czyli grupy etniczno-religijne tworzące własne samorządne gminy.

ŹR. 7. Rabin powraca do Polski

Z listu krakowskiego rabina Mosesa Isserlesa (ok. 1520–1572) do przyjaciela:

- 1 Wiadomość, że wróciłeś w dobrym zdrowiu i pokoju, ucieszyła mnie, choć uważałbym za lepsze, gdybyś został w Niemczech i tam objął urząd rabina
- 5 i nauczyciela. Ale może jest lepiej o suchym chlebie w spokoju w naszym kraju żyć, gdzie nienawiść przeciwko nam nie jest tak silna jak w Niemczech. Dałby Bóg, aby zostało tak do przybycia
- 10 Mesjasza.

Z. Guldon, J. Wijaczka, *Procesy o mordy rytualne w Polsce w XVI–XVII wieku*, Kielce 1995, s. 7.

TN. 1. Z przywilejami związane były duże obciążenia

Niemiecki historyk Manfred Alexander opisuje sytuację Żydów w szesnastowiecznej Polsce:

- 1 Stwierdzenie, że ówczesna Polska była rajem dla Żydów jest niewątpliwie przesadą. Oni nie żyli razem z chrześcijanami, jeśli już to raczej obok nich i z powodu konkurencji, jaką dla nich stanowili w XV wieku, byli przez nich
- 5 u magnatów [polska arystokracja posiadająca wielkie majątki ziemskie i duże wpływy polityczne] jako administratorzy ich majątków, dzierżawcy cel bądź arendarze. Przy każdym potwierdzeniu wcześniej przyznanych im praw musieli płacić nie tylko podatki, ale również specjalne daniny. Tak że zdecydowana większość Żydów była biedna, ich egzystencja –
- 10 niepewna i tylko nielicznym udawało się coś osiągnąć [...]. Ogólnie rzecz biorąc, sytuacja Żydów w Polsce była zróżnicowana, ale w sumie i tak lepsza niż w Niemczech.

M. Alexander, *Kleine Geschichte Polens*, Stuttgart 2003, s. 101.

Chrześcijanie i Żydzi w imperium osmańskim

Tureckie imperium Osmanów rozciągało się na rozległych obszarach w zachodniej Azji, północnej Afryce i Europie Południowo-Wschodniej. W 1541 r. także część Węgier stała się prowincją imperium osmańskiego. W imperium osmańskim obok wyznających islam Turków i Arabów mieszkali również Grecy, Ormianie, Albańczycy, Rumuni, Węgrzy, Serbowie, Chorwaci, Słowianie i Żydzi. W Europie Południowo-Wschodniej żyli głównie wyznawcy greckiego Kościoła prawosławnego i rzymskokatolickiego, jednak część z nich przechodziła na islam. Także wielu Żydów prześladowanych na Półwyspie Pirenejskim znalazło schronienie właśnie w imperium osmańskim.

Samorząd dla nie-muzułmanów – system milletów

Niemuzułmańskie gminy wyznaniowe (*millety*) znajdowały się pod opieką **sultana**. Chrześcijanie i Żydzi musieli płacić wysokie podatki. Jednak w ramach swego samorządu mogli samodzielnie regulować rozmaite kwestie dotyczące ich życia społecznego, praktykować religię, a także budować kościoły i **monastery**.

Mieszkańcy imperium, którzy nie wyznawali islamu, także przyczyniali się do wzrostu dobrobytu państwa. Grecy i Ormianie działali jako kupcy i pomocnicy w administracji państwowej. Żydzi wprowadzili nowe metody wydobywcze w górnictwie i udoskonalenia w produkcji broni. Założona w 1493 r. przez nich drukarnia hebrajska w Stambule – stolicy państwa – była pierwszą w imperium osmańskim. Wielu Żydów zajmowało się wymianą handlową nie tylko w samym imperium, lecz także z Europą, Persją i Indiami.

Sułtan – tytuł władcy w wielu krajach islamskich.

Monaster – klasztor w Kościele prawosławnym lub greckokatolickim.

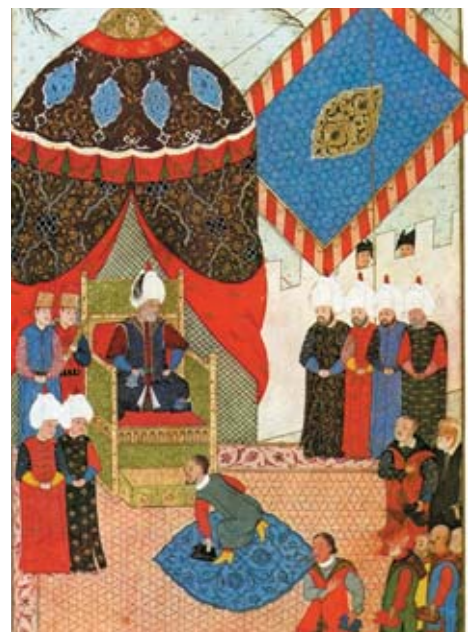
↓ **IL. 9.** Sultan Sulejman (1520–1566) po podboju Węgier odbiera hołd od władcy Siedmiogrodu Jana Zapolyi. Ilustracja, ok. 1560.

ŻR. 8. Płacić podatki i żyć w pokoju

Relacja janczara serbskiego pochodzenia:

- 1 Chrześcijany Turcy zowią Kaury [giaury – niewierni], a wszyscy, którzy pod Turkiem są, Cesarz [sultan] lidźbę wie, jak wiele ich jest w każdej ziemi. Cesarzowi dań dają na kozdy rok z każdej głowy czterdzieści aspr [rodzaj monety] [...]. Ci też Chrześcijanie dają panom swym,
- 5 pod którymi są, zowią je *Timarerler* [lenni panowie], połowicę dani cesarskiej, a k temu dziesiątek wszystkiego obydlia [bydła] albo zboża. Roboty żadnej ani Cesarzowi, ani żadnemu panu nie dają, ani postępują. A gdy wojsko ciągnie cesarskie w jego ziemi, żadny nie śmie przez zboże jechać albo psować której rzeczy, ani szkody której udzielać, ani bez
- 10 dzięki co od kogo wziąć [...]. Panowie Tureccy tego strzegą, nie przejrzą [nie darują] jeden drugiemu, nie chcąc, aby ubogiem szkoda była tak poganom jako i chrześcijanom. A gdyby kto kokosz [kurę] jedną bez dzięki wziął, gardło płaci [zostaje zabity], bo chce Cesarz, aby ubodzy w pokoju byli.

Pamiętniki Janczara, czyli kronika turecka Konstantego z Ostrowicy napisana między r. 1496 a 1501, Kraków 1912, s. 157–158.

1. Na podstawie tekstu z podręcznika i **ŻR. 7.** określ, w jakich warunkach żyli Żydzi w Polsce w XVI w.
2. „Polska rajem dla innowierców” – wyjaśnij tę wypowiedź na podstawie **TN. 1.** i **ŻR. 7.**
3. Scharakteryzuj sytuację chrześcijan i żydów w imperium osmańskim. Wyjaśnij, na czym polegały interesy sultana (**ŻR. 8.**).
4. Wyobraźcie sobie, że żyjecie w XVI w. i szukacie nowej ojczyzny. Należycie do określonej grupy wyznaniowej: katolików, luteranów, innego wyznania protestanckiego lub żydów. Naradźcie się w grupie, do których krajów moglibyście wyemigrować, a do których – nie. Weźcie pod uwagę prawa religijne obowiązujące w różnych krajach. Uzasadnijcie swoją decyzję i przedstawcie wnioski w klasie.